

De geogste tabaksbladeren worden aan de spanten in het gebint aan spijlen opgehangen om te drogen (foto P. Terlouw, 1960)

Rijksstraatweg 234, Elst (U)

H.E. Dekhuijzen

In het kader van het “Jaar van de Boerderij” een artikel, gewijd aan deze tabaksboerderij in Elst. Bij dit artikel is dankbaar gebruik gemaakt van een “Bouwhistorische verkenning” door de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek

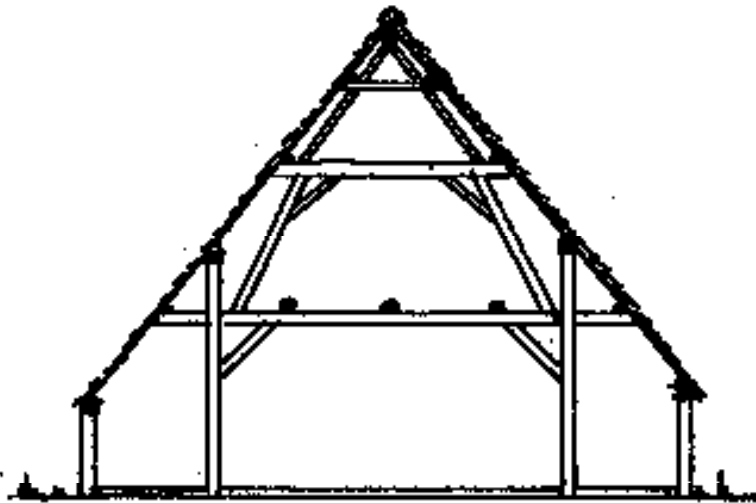
Rijksstraatweg 234, Elst (U) (foto H. E. Dekhuijzen)

(SHBO) te Arnhem.

Deze tabaksboerderij – welke thans leeg staat – heeft de status van Rijksmonument hetgeen inhoudt dat van deze tabaksboerderij voldoende oude onderdelen overgebleven zijn om deze rijksbescherming mogelijk te maken.

Mede de aanleiding om dit artikel te schrijven is het feit dat het pand thans leeg staat: een nieuwe bestemming is nodig en op komst. Leegstaande rijks- of gemeentemonumenten zijn een grote zorg; normaal onderhoud en gebruik is te allen tijde nodig om instandhouding te waarborgen. Als voorbeeld: kasteelruïnes zijn zeer kostbaar in onderhoud omdat hiervoor geen bestemming meer bestaat. Zoals bekend ligt deze boerderij pal langs de doorgaande weg – een zeer oude weg – en heeft daarbij aan de zuid-, oost- en westzijde nog veel boerderij-terrein over

waar in de loop van de tijd nog vele nieuwe schuren e.d. bijgebouwd zijn. De tabaksboerderij – thans liggende in de bebouwde kom van Elst (U) – komt thans nog als tabaksboerderij geloofwaardig over omdat het omliggende boerderijterrein ook onlosmakelijk bij dit Rijksmonument behoort. Vele boerderijen – met al of niet een monumentenstatus – hebben hun geloofwaardigheid verloren omdat de omliggende erven verdwenen zijn: veelal gebruikt voor woningbouwprojecten. Wij beperken ons ten aanzien van de beschrijving tot deze tabaksboerderij zelf. Bovengenoemde recente schuren etc. hebben geen echte relatie met de tabaksteelt. Uit kadastraal onderzoek is gebleken dat deze boerderij terecht het jaartal 1857 op de oostelijke gevel laat zien. Typologisch kan deze boerderij als hallehuis omschreven worden. Dit type – in de middeleeuwen ontstaan – is een ruimte die woon-, stal- en werkruimten onder één dak herbergt. Rechthoekig van vorm en in drie beuken verdeeld. Deze boerderij heeft zeer lage zijgevels. Het gebint – zie schets – heeft behalve de dragende functie ook een bedrijfsfunctie die functioneel is bij de tabakscultuur. Het woongedeelte omvatte in eerste instantie slechts één gebint-

Een schetsmatige voorstelling van het gebint (tekening H.E. Dekhuijzen)

vak en ligt aan de oostzijde van de boerderij. De tabaksteelt is – in Nederland – begonnen eind 17e eeuw en in de 18e en 19e eeuw verder goed ontwikkeld. Streken waar de tabakscultuur in die tijd goed ontwikkeld is, waren te vinden in of rond de volgende plaatsen: Amersfoort, Nijkerk, Amerongen-Rhenen, De Liemers, Over-Betuwe, deel van de Neder-Betuwe én het land van Maas en Waal. Na de 2e Wereldoorlog is de teelt geleide-

Tabaksoogst aan de Rijksstraatweg in Elst(U) (foto P. Terlouw, 1960)

lijk aan gestopt.

De tabaksbladeren werden – om te drogen – gehangen aan spijlen die op hun beurt weer op de spanten van de schuur gelegd werden. Hierna – na het drogen – werd het fermenteren begonnen: bladeren vochtig gemaakt en op stapels gelegd.. Door de dan optredende broei ontstond een gistingsproces waarbij eiwitten ontstonden als gevolg van afbraak van stoffen. Als de kern van de tabaksbladeren de 50 graden bereikt had werden de stapels “herlegd”. Dit werd enkele malen herhaald waarna de gefermenteerde bladeren, geselecteerd naar kleur en maat, naar de tabaksfabriek vervoerd konden worden.

Deze boerderij vertoont met zijn gepotdekselde wanden mogelijkheden voor ventilatie welke ventilatie ook kan gebeuren via het dak welke met oud-hollandse, grotendeels rode pannen gedekt is.

Deze tabaksboerderij is een gemengbedrijf geweest, waarbij de twee oogstrondes van de tabaksteelt een belangrijk onderdeel vormde. In 1959 brak een tabaksziekte uit die toen de commerciële tabaksteelt in feite deed stoppen. Daarna zijn bij deze boerderij voornamelijk bieten en aardappelen geteeld en waren er ook koeien, varkens en kippen. Geleidelijk aan werd de bedrijfsvoering verkleind tot circa 10 jaar geleden, toen er nog 2 koeien en wat jongvee aanwezig waren. Zoals gemeld is de boerderij driebeukig. De schets geeft het principe aan van de gebinten. Er zijn hier een elftal gebinten waarvan één gebruikt voor de vroegere – kleine – woning. Rond 1960 is een gebintvak aan de woning toegevoegd.

Het voorste – oostelijke – deel van de woning is voor een groot deel nog oorspronkelijk. Twee kamers met elk een raam met daartussenin een gang met de toegangsdeur van buiten. De westelijke achterwanden van beide kamers waren en zijn voorzien van een schouw. Deze twee kamers hadden elk aan de zijkant van de kamer een bedsteewand met elk twee slaappleatsen. De beide kamers hadden en hebben nog een deur naar de tussengang. Later - bij de verbouwing in 1960 – heeft men in de schouwvanden nog elk een deur naar de achtergelegen nieuwe ruimtes aangebracht. Deze nieuwe ruimtes – ruim 40 jaar geleden aldus ontstaan – bevatten keuken, toiletten, eetkamer en een extra slaapkamer: in het verlengde van de tussengang. De bestaande trappen naar de kelder en de zolder zijn bij die verbouwing gehandhaafd. Op de verdieping zijn nog een viertal slaapkamers aangebracht.

Het stalgedeelte – hierboven beschreven – was vroeger grotendeels bestemd voor de tabaksteelt doch kreeg geleidelijk aan meer functie als gewone boerderij. Het feitelijke tabaksteelt-gedeelte van het staldeel is nog wel te herkennen maar was vroeger groter.

Het exterieur laat – nu - nog grotendeels het oude karakter van de tabaksboerderij zien. Het dak grotendeels gedekt met rode oud-hollandse pannen, aangevuld met

Tabaksveld aan de Rijksstraatweg te Elst(U) (foto P. Terlouw, 1960)

blauwe exemplaren van dit type. De lage zijkant vertoont voor een groot deel de reeds genoemde donkerbruin gekleurde houten gepotdekselde delen, doch het oudste woongedeelte laat hier evenals de oostelijke gevel baksteenmuren zien uit 1857. Wel heeft men eind 19e begin 20e eeuw een deel van de genoemde houten delen in metselwerk vervangen, voorzien van raampjes, luiken en deurtjes. Dit had uiteraard te maken met de verminderende tabaksteelt en de grote behoefte aan nodige veestalgedeelten.

De oostelijke voorgevel heeft rond 1960 een niet al te fraaie verandering/modernisering tot gevolg gehad; op dat ogenblik was deze boerderij nog geen Rijksmonument! De bestaande ramen – waarschijnlijk 6-ruits schuiframen – en de voordeurpartij zijn bij die gelegenheid gemoderniseerd. Bij de komende restauratie/opknopbeurt die de boerderij te wachten staat zullen deze in de midden-19e eeuwse trant hersteld moeten worden. Daarbij kan men op eenvoudige wijze aansluiten aan de nog aanwezige rollagen boven de toen aanwezige ramen en deur. Het venster op de zolderverdieping is zeer waarschijnlijk een luik geweest voor opslag op de zolder. De top van deze bakstenen voorgevel kan dan ook in de oorspronkelijke vorm hersteld worden. De achtergevel – westgevel – is nog geheel opgebouwd uit donkere gepotdekselde delen met in het midden de grote deeldeuren.

Al met al een fraaie tabaksboerderij, ondanks alle veranderingen heel waardevol. Omdat deze boerderij een andere functie gaat krijgen zal het zeer belangrijk zijn om met vormgeving, materiaal en kleuren het oorspronkelijke karakter zoveel mogelijk te bewaren, waardoor het zijn status van Rijksmonument waard blijft!